

Шевчук Д.

Герменевтика як теорія історичного пізнання:

Вільгельм Дільтей, Густав Шпет

В XIX – на початку XX століття завдяки історичним наукам проблема філософського обґрунтування гуманітарного знання набуває нового звучання. Термін “теорія пізнання”, що широко тут застосовується, виникає в погегелівську епоху. “...XIX сторіччя, – пише Г.-Г. Гадамер, – стало сторіччям теорії пізнання, бо з розпадом гегелівської філософії зруйнувалась самоочевидна відповідність логосу й буття” [1, 207]. Актуальності набуває шукання можливості перетворення історичного досвіду на науку, що прагне передусім відповісти на питання: яким чином людський дух може пізнати історію?

Слід зауважити, що, вживаючи термін “теорія історичного пізнання” у даному контексті, маємо на увазі дещо більше, ніж просто методологія, хоча сфери значення обох понять значною мірою перетинаються. Йдеться скоріше про розбудову та обґрунтування філософської основи історичної науки (а разом з нею і цілої системи гуманітарного знання), які ми можемо спостерігати в герменевтиці початку XX століття. Проблему, яка тут постає, можна окреслити словами Вільгельма Дільтея: “Пов’язаність духовного світу породжується у суб’єкті, і вона полягає у русі духу до визначення смислової основи пов’язаності цього світу, що поєднує окремі логічні процеси один з одним. Отже, з одного боку, рух духу направлено на те, щоб досягти в цьому світі об’єктивного знання. Тим самим, ми підходимо до питання, яким чином структура духовного світу суб’єкта робить можливим пізнання духовного світу...” [2, 135].

Значний вплив на розвиток герменевтики як філософсько-теоретичної основи історії та гуманітарних наук вцілому мали передусім ідеї Ф. Шляйєрмахера, а також методологічні шукання так званої історичної школи (Л. фон Ранке, Й. Г. Дройзен, К. Ф. Савіньї).

Концепція Ф. Шляйєрмахера (1768-1834) займає важливе місце в історії

розвитку герменевтики XIX століття. Загальновідома оцінка його творчості, яку дав Поль Рікер, де роль мислителя прирівнюється до ролі Канта в історії філософії: "...Підпорядкування часткових правил тлумачення і правил філології загальній проблематиці розуміння сьогодні складає революцію, подібну до тої, яку по всіх усядах здійснила кантівська філософія, особливо в стосунку до природознавства" [10, 114].

Основна заслуга Ф. Шляйермахера полягає у тому, що він ставить герменевтичну проблему у загальному вигляді. Таким чином, правила та прийоми інтерпретації перестають залежати від кожного окремого випадку. Герменевтика набуває певної універсальності – її предметом є кожен текст, написаний чи виголошений, а не лише важкі та неясні місця. Структура розуміння постає як така, що завжди залишається незмінною; з цього виникає певна загальна теорія розуміння. "...Саме Шляйермахер, висунувши ідею універсальної герменевтики, започаткував систематичну розробку її проблематики й упорядкування її концептуального апарату, котрий відтоді поступово входить в теоретичний ужиток вчених-гуманітаріїв" [4, 11].

У сфері історичних наук XIX століття методологічними розробками відзначається історична школа. Представники цієї школи, розвиваючи уявлення про самотність стародавніх культур та вводячи в історичну науку поняття індивідуальності, народу, нації, певною мірою, приєднуються до романтичної герменевтики. У їхніх дослідженнях можемо спостерігати протиставлення змоглядності гегелівської філософсько-історичної концепції "...з її намаганням втиснути емпіричне багатство історичної дійсності під апіорні схеми, нестримною спекуляцією там, де потрібне добротне фактографічне дослідження" [4, 13-14]. Разом з тим представники цієї школи виступали і проти позитивізму, для якого було характерне уявлення про методологічне обґрунтування науковості історії через прагнення до натуралізації історичної дійсності, а також через методологічну універсалізацію та використання в соціально-гуманітарних дисциплінах фізикалістської моделі каузального пояснення [4, 14]. Важливого значення тут набуває проблема розуміння;

актуалізується вона в рамках міркувань над специфікою гуманітарного пізнання.

Засновник школи Л. фон Ранке (1795-1886) у своїй концепції історичної науки відкидає релятивізм різних періодів історії через порівнянням їх один з одним та твердження, що кожна епоха однаково рівна в очах Бога. Основною засадою історії вважає прояснення того, що “насправді відбувалося”. Інший представник цієї школи Й. Дройзен (1808-1884), розуміючи історію як текст, вказує на різницю між природознавством та історичною наукою. Полягає вона передусім у характері дослідження: для природознавства характерне виявлення (каузальне зведення окремих явищ до загальних та остаточних правил); для історії, у свою чергу, – розуміння (схоплення того, що є одиничним, в усій його сутності). Основним принципом історичної науки, за Й. Дройзеном, є “через дослідження до розуміння” (“forschend zu verstehen”).

Незважаючи на позитивні кроки, які були здійснені Ф. Шляйєрмахером та представниками історичної школи, ми не знайдемо у їхніх концепціях розгорнутої постановки питання про загальну методологію історичного пізнання. Герменевтика для Ф. Шляйєрмахера, попри його прагнення до універсалізації, й надалі залишається мистецтвом, а не наукою з властивими для неї загальними принципами та категоріальним апаратом. “Хоч би якою універсальною була розвинута Шляйєрмахером герменевтика, – пише Г.-Г. Гадамер, – її універсальність все ж мала досить конкретні рамки. Його герменевтика насправді зорієнтована на тексти, що мають сталий авторитет” [1, 186]. Для представників історичної школи, у свою чергу, бракує стрункої логіки міркувань, вони виявилися нездатними розробити філософське обґрунтування своїх методів.

Першим, хто чітко поставив питання про герменевтику як теорію історичного пізнання був В. Дільтей (1833-1911). Його філософська концепція відзначається прагненням доповнити три “критики” І. Канта ще однією – критикою історичного розуму. “Розробляючи пізнання, – пише філософ, – Кант виходив із засад, які у формальній логіці та математиці слугують засобами

розгляду проблеми пізнання, формальна логіка в часи Канта вбачала в граничних логічних абстракціях, законах та формах мислення останню логічну основу правдивості всіх наукових законів. Закони та форми мислення, а також, перш за все, судження, в якому, на його [Канта – Д. Ш.] думку, представлені ці категорії, містили умови пізнання. Він розширив ці умови за рахунок тих, які роблять можливою математику. Велич підходу Канта полягала у вичерпному аналізі математичного та природничого знання. Питання стосується того, чи можлива в рамках його понять теорія пізнання історії, яку сам Кант не розробив” [2, 135].

Звертаючись до розробки філософсько-теоретичних основ гуманітарного знання, Вільгельм Дільтей ставить низку засадничих питань: як можлива історична наука?; якими є принципи організації та категоріальна структура історичної свідомості?; чи може людина, сама будучи істотою історичною, пізнавати історію об’єктивно?

Основоположна ідея концепції В. Дільтея полягає у тому, що людина, яка досліджує історію, є людиною, яка творить історію. Важливою категорією тут постає “життя”. Життя, виражаючись зовні через продукти діяльності людей, об’єктивуючись у системах культури, здобуває емпірично фіксовані предметні форми свого вияву. Саме це стає для Дільтея формою реального існування історичного світу, що з’єднує об’єктивні вирази у структурну неперервність.

Основною проблемою, яка з цього постає, є те, що ми тут зустрічаємося все-таки із суб’єктивним самоосмисленням життя окремої особистості. Тому наступним кроком, який робить В. Дільтей є аналіз можливості об’єктивного (наукового) пізнання “...окремих осіб і навіть великих форм одиничного людського буття загалом” [3].

Щоб вирішити це питання, філософ звертається до герменевтики, яка, на його думку, мала стати основою теорії пізнання в історичних науках. Важливою категорією, що тут з’являється, є категорія “розуміння”. Вільгельм Дільтей подає наступну дефініцію цього поняття: розуміння – це процес, що у ньому з чуттєво даних виявів душевного життя ми приходимо до його пізнання.

“Розуміння, – пише він, – є набуттям Я в Ти: дух набуває себе, піднімаючись до все більш високих ланок пов’язаності; ця тотожність (Selbigkeit) духу в Я, в Ти, в кожному суб’єкті спільноти, в кожній системі культури, нарешті цілісності духу у всесвітній історії робить можливим взаємовплив різних дій в науках про дух. Тут суб’єкт пізнання єдиний зі своїм предметом, і цей предмет є тим самим на усіх щаблях об’єктивації” [2, 135].

Об’єктивний дух, про який говорить В. Дільтей, – це різноманітні форми, в яких спільнота, що існує між індивідами, об’єктивувалась у чуттєвому світі. Сфера духу охоплює форми спілкування, звичаї, право, державу, релігію, мистецтво тощо. Об’єднання цих форм є певним зв’язком, в якому рухається історія. Об’єктивація внутрішнього досвіду стає доступною будь-якому члену спільноти, з недосяжного внутрішнього плану переходить у план того, що стає об’єктом розуміння.

Розуміння є засадничою процедурою для усіх подальших операцій в гуманітарних науках. “Подібно до того, як у природничих науках, будь-яке законовідповідне пізнання є можливим лише завдяки вимірювальним та обчислювальним складовим дослідів, а також лише за правилами, що становлять зміст цих наук, так і в гуманітарних науках кожне абстрактне положення, зрештою, можна виправдати лише через його співвіднесення з душевною життєвістю, як вона дана у переживанні та розумінні” [3].

Внутрішньолюдське, об’єктивуючись у культурно-історичному світі, здобуває своє найадекватніше вираження в мові. З цього виходить, що величезне значення для розуміння духовного життя має література у широкому розумінні. Таким чином, розуміння тісно пов’язане з інтерпретацією, тлумаченням. “Тлумаченням, – пише В. Дільтей, – ми називаємо розуміння чітко фіксованих проявів життя, характерне для мистецтва. Оскільки духовне життя лише в мові знаходить своє повне, вичерпне, а тому сприятливе для об’єктивного осягнення, вираження, то тлумачення завершується в інтерпретації слідів людського буття, залишених у творі. Це мистецтво є основою філології. Наука про це мистецтво – герменевтика” [2, 147].

Іншим філософом, у творчості якого ми можемо віднайти інтенції розбудувати філософсько-теоретичні засади історії та гуманітарних наук на основі герменевтики, був Густав Шпет (1879-1937).

Герменевтичні проблеми мислитель аналізує у праці “Герменевтика та її проблеми”. Ця праця окреслює певний етап у творчості Г. Шпета, більш точно, в його фундаментальних дослідженнях з логіки історичного пізнання. Як відзначає російський дослідник А. Мітюшин, “...ця книга є певною опосередковуючою ланкою між критичним та методологічним дослідженням під назвою “Історія як предмет логіки” та книгою “Внутрішня форма слова” [6, 229]. Основним завданням праці є вяснення послідовного виникнення та розвитку основних питань герменевтики – від емпірично-практичних формул до їх принципового та філософського обґрунтування. Г. Шпет прагне: “...Висвітлити філософське та методологічне значення прийомів герменевтики та їх роль у розвитку наук про слово, показати, які перспективи відкриваються для філософії при принциповому поглибленні цієї теми...” [7, 231]. Дане дослідження має визначити місце, яке займають проблеми гуманітарних наук в філософії, а також показати як і чому їх вирішення повинне призвести до радикального перегляду завдань логіки та до нового висвітлення усієї “позитивної” (у його розумінні) філософії.

Густав Шпет трактує слово як найбільш універсальне вираження дійсності в її історичній самосвідомості. Саме з цим пов’язані основні принципи герменевтики. Центральною логічною проблемою тут постає проблема розуміння.

Природа розуміння, за Г. Шпетом, є соціальною, оскільки передбачає реальну комунікацію. Разом з тим, змістом того, що повідомляється, є не психологічними “уявленнями” індивіда, але предметними значеннями тих знаків, які постають соціально-культурними засобами вираження та повідомлення. З цього стає очевидним, що теорія знаку зі свого матеріального боку і є ніщо інше, як теорія соціального предмету. Розкриття природи розуміння пов’язана з

усвідомленням самого переходу від знаку до значення та сенсу [6, 229-230].

В аспекті протиставлення однозначного та багатозначного тлумачення тексту, Густав Шпет аналізує проблему інтерпретації. На його думку, це один із центральних моментів логіки гуманітарних наук. "...Шпет рішуче захищає принцип однозначного тлумачення, тому що слово, оскільки воно знаходиться у певному контексті повинне мати не лише значення, як знак, але повинне прикривати собою саме *ratio*, як смисл" [6, 230].

Важливе місце у концепції мислителя займає категорія "духу". Густав Шпет говорить про те, що саме через дух ми пробиваємося до конкретного загального, на основі якого вирішуємо спеціальні проблеми. Проблема розуміння постає як проблема духу: "дух і розуміння респективні як респективний предмет у стосунку направлено до нього духу" [8, 278]. Зміст, носієм якого є дух як предмет для розуміння, є розумним змістом. Розуміння завжди направляється лише на розум. З цього виникає, що дух як предмет розуміння є раціональним.

Загалом, розробка філософсько-теоретичних засад історії на основі герменевтики, мала величезне значення для розвитку гуманітарних наук початку ХХ століття. Важливе місце серед мислителів, які розробляли дану проблематику, займають Вільгельм Дільтей та Густав Шпет. Звертаючись до герменевтики, вони прагнуть дати відповідь на низку засадничих питань щодо методологічних основ історичних наук, тим самим аналізуючи можливість віднайдення об'єктивних та універсальних принципів дослідження у галузі гуманітарного знання.

Література:

1. Гадамер Г.-Г. Истина і метод. Т.1. – К.: "Юніверс", 2000. – 458 с.
2. Дильтей В. Наброски к критике исторического разума // Вопросы философии. – 1988. – № 4. – С. 135-152.
3. Дильтей В. Виникнення герменевтики. – <http://www.philsci.univ.kiev.ua/biblio/diltej.html>
4. Кошарний С. Біля джерел філософської герменевтики (В. Дільтей і Е.

Гуссерль). – К.: Наукова думка, 1992. – 124 с.

5. Кузнецов В. Герменевтика и ее путь от конкретной методики до философского направления // Логос. – 1999. – № 10. –

http://www.ruthenia.ru/logos/number/1999_10/04.htm

6. Митюшин А. Об исследовании Г. Г. Шпета “Герменевтика и ее проблемы” // Контекст 1989. – М.: Наука, 1989. – С. 229-230.

7. Шпет Г. Герменевтика и ее проблемы // Контекст 1989. – М., 1989. – С. 231-268.

8. Шпет Г. Герменевтика и ее проблемы // Контекст 1992. – М., 1992. – С. 251-284.

9. Bronk A. Rozumienie, dzieje, język. Filozoficzna hermeneutyka H.-G. Gadamera. – Lublin: Redakcja wydawnictw KUL, 1998. – 421 s.

10. Ricoeur P. The Task of Hermeneutics // Philosophy Today. – 1973. – Vol. 17, № 2/4. – S. 112-128.